

HELENA CHŁOPOCKA

1921–2011

Na początku maja 2011 roku rodzina wraz z licznym gronem przyjaciół, współpracowników oraz znajomych pożegnała zmarłą prof. dr hab. Helenę Chłopocką – wybitną uczoną, doskonałego pedagoga oraz wyjątkowego człowieka.

Helena Chłopocka przyszła na świat 4 marca 1921 roku w Poznaniu jako jedno z czworga dzieci Anny (z domu Kowalczyk) i szewca Piotra Leśnego. Edukację rozpoczęła w 1928 roku w Szkole Ćwiczeń przy Prywatnym Seminarium Nauczycielskim im. Juliusza Słowackiego w Poznaniu, po trzech latach kontynuowała naukę w Szkole Przygotowawczej przy Gimnazjum im. Dąbrowski. W 1934 roku znalazła się w murach Gimnazjum im. Klaudyny Potockiej, aby po czterech latach rozpocząć naukę w Liceum Humanistycznym im. Klaudyny Potockiej. W dwudziestoleciu międzywojennym zaliczyła pierwszą klasę tej szkoły. Wybuch wojny spowodował, że egzamin maturalny w poznańskim Marcinku zdała w formie eksternistycznej dopiero w kwietniu 1945 roku. Wojna stanęła na przeszkodzie realizacji życiowych zamierzeń młodej dziewczyny, wychowywanej w patriotycznej atmosferze, działającej przed wrześniem 1939 roku w Związku Harcerstwa Polskiego. Od czerwca 1940 do stycznia 1945 roku pracowała w niemieckich firmach Magdeburger Feuerversicherungs Gesellschaft (w charakterze maszynistki) oraz Telefunken Werke (jako pracownica obsługująca klientów) w stolicy Wielkopolski. Wyzwolenie zastało ją w rodzinnym Poznaniu.

Już w młodości interesowała się historią i językiem łacińskim. W latach 1945–1947 studiowała na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego, wieńcząc naukę w grudniu 1947 roku tytułem magistra historii otrzymanym na podstawie pracy „Początki Szczecina”. Praca ta powstała pod kierunkiem wybitnego mediewisty prof. dra Kazimierza Tymienieckiego i opublikowana została w „Rocznikach Historycznych” nr 17/1948, z. 2 oraz w wersji popularnej w „Tygodniku Wybrzeża”; recenzował ją prof. dr Henryk Łowmiański. Wspomniana rozprawa magisterska zdobyła jedną z trzech nagród w konkursie na najlepszą pracę magisterską poświęconą przeszłości Ziemi Odzyskanych ogłoszonym na VII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (Wrocław, wrzesień 1948).

Równocześnie jako młody historyk uczęszczała na zajęcia z historii sztuki. Zrezygnowała jednak ze studiowania tego kierunku, gdy w 1948 roku zaproponowano jej zatrudnienie na stanowisku starszej asystentki w Katedrze Historii Średniowiecznej UP. Już w dwa lata później (1950) obroniła rozprawę doktorską

zatytułowaną „Udział Cystersów w życiu gospodarczym Pomorza Zachodniego w XII–XIV wieku” (napisaną również pod kierunkiem prof. dra Tymienieckiego). Praca ta ukazała się drukiem pod nieco zmodyfikowanym tytułem *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kolbaczu w XII–XIV wieku* (Poznań: Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1953).

Obowiązki zawodowe w Uniwersytecie Poznańskim przerwała w 1954 roku z uwagi na poważną chorobę serca. Zmuszona była wówczas przejść na rentę inwalidzką. Niemniej młoda uczona nie zerwała kontaktu ze środowiskiem akademickim – po odejściu z Uniwersytetu, od 1958 r. przez ponad dekadę, dr Helena Chłopocka redagowała „Roczniki Historyczne” oraz opublikowała szereg liczących się w historiografii Polski dzieł naukowych. Należy do nich zaliczyć m.in. następujące artykuły: *O elementach jednoczenia Pomorza Gdańskiego z Polską w XV wieku*, „Roczniki Historyczne” nr 24/1958, *Tradycja o Pomorzu Gdańskim w zeznaniach świadków na procesach polsko-krzyżackich w XIV i XV wieku*, „Roczniki Historyczne” nr 25/1959 z. 1, *Dotychczasowe edycje „Lites ac res gestae” w świetle krytyki*, „Studia Źródłoznawcze” nr 11/1965 oraz *Losy wyroku wydanego na procesie polsko-krzyżackim w Inowrocławiu w 1321 roku*, „Roczniki Historyczne” nr 31/1965. Była także współautorką *Dziejów Gniezna* (pod red. J. Topolskiego, Warszawa: PWN 1965).

Wyraźna poprawa stanu zdrowia, jaka nastąpiła w drugiej połowie lat 50. ubiegłego wieku, pozwoliła dr Helenie Chłopockiej na próbę powrotu do pracy zawodowej. Niestety nie od razu udało jej się znaleźć stałe zatrudnienie. Początkowo pracowała w ramach godzin zleconych i umów o dzieło. Była m.in. sekretarzem redakcji „Roczników Historycznych” (do tomu 52. włącznie, który wyszedł w 1986 roku; w latach 1986–2011 nadal zasiadała w Komitecie Redakcyjnym tego czasopisma). Dopiero w kwietniu 1967 roku zatrudniona została w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk. Władze PAN powierzyły jej zorganizowanie Pracowni Edytorskiej *Lites ac res gestae* (wcześniej – od 1964 roku – współpracowała z Pracownią Edytorską Instytutu Historii PAN, gdzie rozpoczęto prace na reedycją *Lites*), którą docelowo miało tworzyć trzech pracowników. Efektem jej wysiłków była m.in. reedycja pierwszego tomu *Lites* (*Spory i sprawy pomiędzy Polakami a Zakonem Krzyżackim*. T. 1, *Sprawa wytoczona w Inowrocławiu i Brześciu Kujawskim w latach 1320–1321*; wyd., wstępem i komentarzem opatrzyła Helena Chłopocka; Poznań, Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka 1970). Pomimo przejścia z dniem 1 października 1987 roku na emeryturę Helena Chłopocka nadal pozostawała w Polskiej Akademii Nauk na części etatu (w okresie 1.10.1987–30.09.1988 była to 1/3, następnie 3/4 etatu), kierując Pracownią do września 1990 roku, gdy władze ówczesnego Centralnego Programu Badań Podstawowych odmówiły dalszego finansowania edycji *Lites*. (W międzyczasie Pracownia została przeniesiona z Biblioteki Kórnickiej do Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną

PAN). Udało się Helenie Chłopockiej przygotować także reedycję tomu trzeciego *Lites*, niemniej do chwili obecnej – nie z jej winy – tom ten nie ukazał się drukiem.

Okres spędzony w Bibliotece Kórnickiej był dla Heleny Chłopockiej przede wszystkim czasem intensywnych badań, których efektem stały się kolejne publikacje oraz awanse naukowe. Nieco wcześniej, bo jeszcze w pierwszej połowie lat 60. powróciła do pracy nad swą rozprawą habilitacyjną. Zrezygnowała jednak z pierwotnego zamysłu przygotowania monografii dziejów miast Pomorza Zachodniego na rzecz procesów prowadzonych przez Polskę z Zakonem Krzyżackim. W niespełna pół roku po podjęciu pracy w Bibliotece Kórnickiej PAN uzyskała stopień doktora habilitowanego (jej kolokwium habilitacyjne odbyło się 20 marca 1967 roku przed Radą Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM na podstawie rozprawy *Procesy Polski z Zakonem Krzyżackim. Studium źródło-znawcze*. Poznań: PWN 1967; ówczesna Centralna Komisja Kwalifikacyjna zatwierdziła uchwałę wspomnianej Rady Wydziału w dniu 28 września 1967 r.). W swych recenzjach bardzo pochlebne opinie o kwalifikacjach naukowych habilitantki wyrazili tacy luminarze ówczesnej polskiej mediewistyki jak profesorowie: Marian Biskup, Gerard Labuda oraz Kazimierz Tymieniecki. Uzyskanie stopnia doktora habilitowanego pozwoliło władzom Polskiej Akademii Nauk zatrudnić Helenę Chłopocką na stanowisku docenta. Natomiast 10 lipca 1986 roku Rada Państwa nadała jej tytuł naukowy profesora. W latach 70. i 80. Helena Chłopocka stała się uczoną znaną nie tylko w kraju, ale również za granicą. Wygłaszała referaty na kongresach mediewistycznych w renomowanych ośrodkach akademickich w Europie. Wydawane w kraju prace jej autorstwa były tłumaczone i publikowane w Niemczech i we Włoszech.

W drugiej połowie lat 70. w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UAM rozwijano na wielką skalę kształcenie bibliotekoznawców oraz bibliologów. Z powodów braku samodzielnej kadry naukowej, zatrudniano w niepełnym wymiarze czasu pracy specjalistów z innych instytucji naukowych. Jedną z osób, które w taki właśnie sposób w 1974 roku znalazły się w IBiIN, była docent, a później profesor, Helena Chłopocka. Tak rozpoczęła się trwająca ponad dekadę (do 1986 r.) przygoda Heleny Chłopockiej z księgoznawstwem. Dokładnie po 20-letniej przerwie powróciła do etatowej pracy dydaktycznej, a jednocześnie w jej warsztacie naukowym pojawiły się nieobecne dotychczas wątki badań księgo- i bibliotekoznawczych.

Spośród prac, które wyszły wówczas spod pióra Heleny Chłopockiej, na szczególną uwagę zasługują trzy pozycje napisane głównie na podstawie źródeł kórnickich. Pierwszą z nich jest znakomity, bardzo często cytowany artykuł *Edytorstwo naukowe Tytusa Działyńskiego* („Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1976, Z. 12, s. 65–91), w którym dała nie tylko wszechstronną ocenę warsztatu edytorskiego twórcy Biblioteki Kórnickiej, ale również poruszyła konteksty księgoznawcze jego

aktywności edytorskiej, takie jak opisy wydań, metody przechowywania cennych kolekcji bibliotecznych, ich obieg itp. W dwa lata później, także w „Pamiętniku” (1978, Z. 14, s. 61–76), dokonała oceny metody edytorskiej wydawcy *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski* w artykule *Ignacy Zakrzewski wydawca „Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski”* i „*Lites ac res gestae Inter Polonos Ordinenque Cruciferorum*”, nie stroniąc również w tym wypadku od księgoznawczych aspektów działalności wydawniczej Zakrzewskiego. Ukoronowaniem tego nurtu badań była edycja obszernej, niezwykle kompetentnie przygotowanej *Korespondencji Augusta Bielowskiego z Biblioteką Kórnicką w latach 1845–1876* (cz. I *Wymiana listów z Tytusem Działyńskim w latach 1845–1860*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1980 Z. 16, s. 164–233; cz. II *Wymiana listów z Kajetanem Wincentym Kielisińskim, Ludwikiem Koenigkiem, Wojciechem Kętrzyńskim, Janem Działyńskim, Celestyną Zamoyską-Działyńską i Zygmuntom Celichowskim*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1981 Z. 17, s. 149–192).

Przygodę z dydaktyką akademicką Helena Chłopocka przeżywała dwukrotnie: w latach 1948–1954 prowadziła ćwiczenia z zakresu historii średniowiecznej Polski na pierwszym roku studiów historycznych oraz w okresie 1974–1986 w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Trudno w tej chwili odtworzyć wizerunek Pani Profesor jako dydaktyka przełomu lat 40. i 50. ubiegłego wieku. Natomiast na kierunku studiów, jakim było bibliotekoznawstwo i informacja naukowa, funkcjonowało szereg specjalizacji, z których, po zaliczeniu drugiego roku studiów, student wybierał jedną, uzyskując w jej obrębie tytuł magistra. Rokrocznie najbardziej popularną okazywała się specjalizacja edytorska prowadzona przez Helenę Chłopocką. Jej wiedza, połączona z niezwykłą kulturą umyslową oraz wybitną osobowością, budziły zainteresowanie rzesz studentów. Jednak – wynikająca z tego – konieczność wprowadzenia selekcyjnych kryteriów naboru powodowała, że dostawali się na nią wyłącznie najlepsi. Prowadząc seminarium dyplomowe oraz wykład z zakresu edytorstwa naukowego na dwóch ostatnich latach studiów, wprowadzała słuchaczy w trudne zagadnienia metodyki edycji źródeł historycznych.

Nie szczędziła czasu dla studentów. Z powodu nienajlepszych warunków lokalowych Instytutu Bibliotekoznawstwa jej seminarium magisterskie odbywało się w zabytkowych pomieszczeniach Pałacu Działyńskich na poznańskim Starym Rynku, gdzie mieści się Biblioteka Kórnicka PAN. Była wymagająca jako egzaminatorka, niemniej – co obecnie, wobec umasowienia dydaktyki akademickiej, jest już rzadko spotykane – swych studentów traktowała indywidualnie. Znając ich zainteresowania i zdolności, profilowała pytania na egzaminach tak, by każdemu dać szansę zaprezentowania się z jak najlepszej strony. Jako Jej studenci byliśmy dumni ze swej mentorki. Gabinet Pani Profesor na Starym Rynku zawsze był otwarty dla każdego magistranta do późnych godzin popołudniowych, a nawet wieczornych.

Profesor Helena Chłopocka odegrała także ważną rolę w procesie kształcenia kadry naukowej w dziedzinie bibliologii. Na prowadzonym przez nią w IBiIN seminarium doktorskim powstały dwie rozprawy poświęcone zagadnieniom historii książki, których autorami byli pracownicy tego Instytutu.

Jako człowiek była wyjątkowo ciepła w kontaktach interpersonalnych. Pomimo intensywnej pracy naukowej i dydaktycznej, której oddawała się z rzadko spotykaną pasją, wiele czasu poświęcała także rodzinie. Była żoną mgra inż. Hieronima Ignacego Chłopockiego (ur. w 1922, pracownika naukowego Politechniki Poznańskiej, później nauczyciela Zespołu Szkół Rolniczych w Poznaniu); ślub wzięła jeszcze w czasie studiów w 1945 roku. Z tego związku przyszło na świat dwoje dzieci: córka dr n. med. Maria Chłopocka-Woźniak oraz syn Jacek, dr socjologii. Pani Profesor doskonale rozumiała problemy, jakie wiązały się z utrzymaniem rodziny. Pamiętam, gdy w trudnym okresie lat 80. założyłem własną rodzinę i na świat przyszła moja córka, zaproponowała mi wsparcie finansowe. Nie mogłem go przyjąć, ale naturalna forma, w jakiej to uczyniła, pozostaje mi w pamięci do dziś. Często z sympatią wspominała swe dzieci i wnuki.

Pomimo że pochodziła z rodziny rzemieślniczej, zawsze, przy różnych okazjach – także towarzyskich – emanowała z niej rzadko spotykana nawet w kręgach akademickich kultura osobista o cechach znamionujących poznańską inteligencję katolicką dwudziestolecia międzywojennego. Pani Profesor była osobą głęboko wierzącą (nb. zmarła w trakcie korekty współredagowanych przez siebie „Misyjnych Dróg”), niemniej w modelu religijności, który reprezentowała, trudno było odnaleźć choćby ślad dewocji. Miała umysł otwarty na wszelkie idee, szanowała przekonania innych, nawet jeśli dalekie były od jej przekonań. Nie ukrywała także swych sympatii politycznych, które w latach 70. i 80. ubiegłego wieku niełatwo było otwarcie głosić. Potrafiła oficjalnie artykułować swój sprzeciw wobec ówczesnego ustroju, wierząc w jego szybką zmianę. Na prowadzonych seminariach i wykładach nie kryła swych poglądów politycznych przed studentami.

Zmarła 28 kwietnia 2011 r. w Poznaniu, pochowana została na cmentarzu przy ul. Nowina w kwaterze P, rzędzie 24, grobie nr 9.

Piotr Nowak

BIBLIOGRAFIA

Akta osobowe prof. dr hab. Heleny Chłopockiej, archiwum Biblioteki Kórnickiej PAN.

Akta studenckie i pracownicze Heleny Chłopockiej. Archiwum Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu;

Tomasz Jasiński: *Helena Chłopocka (1921–2011) – historyk i bibliotekarz*. „Roczniki Historyczne”, t. 77 (2011), s. 311–314.